

קץ המדיניות האנגלו-צנטרית

ארי אבנר

דוד בן-גוריון, לקראת קץ המנדט (זכרונות מן העיזבון: 29 ביוני 1946 – מרס 1947), ערך וליווה במבואות ובהערות מאיר אביזוהר, עם עובד, המרכז למורשת בן-גוריון, החברה להפצת משנתו של דוד בן-גוריון, תל-אביב התשנ"ג/1993, 448 עמ'

כרך זה מקיף רשומות ומכתבים של דוד בן-גוריון, דברים שאמר בעל-פה ונרשמו, וכן עדויות בני הזמן למן 'השבת השחורה' ועד להחלטתה של בריטניה להעביר את עניין ארץ-ישראל לאומות המאוחדות.

בסימן המאבק האחרון – לפני מלחמת הקוממיות – על ארץ-ישראל, התנועה הציונית והיישוב נתונים במאבק פנימי קשה על דרך המלחמה. מלבד המחנות שמחוק לגבולות התנועה הציונית והזרם המרכזי ביישוב (הפורשים והקומוניסטים), אפשר לומר שהמאבק העיקרי מתנהל בין הקו הווייצמני לבין הקו הבן-גוריוני. הגם שהנוגעים בדבר משתמשים בטרמינולוגיה של 'אקטיביזם' והתנגדות לדרך המאבק, אין שני האישים המרכזיים האלו נמנים עם הקיצוניים במחנותיהם; אצל שניהם שיקולי תכלית המאבק – וההימנעות ממאבק – קודמים כמובן לאמצעי עצמו. נמצא שהוויכוח האמיתי (אף שלעתיים קרובות הוא נשאר בגדר 'תת-טקסט') הוא בעצם ההערכה המדינית היסודית, השאלה אם עדיין המדיניות הציונית יכולה וצריכה להיות 'אנגלו-צנטרית' או שמא מטרת המגעים עם האנגלים אינה אלא הבטחת האגף, בזמן שעוסקים בדבר שזו מעתה למרכז הזירה: הקמת העצמאות היהודית והבטחת קיומה מול סכנת מלחמה מצד מדינות ערב.

כרך זה פותח בשעה שהקו הבן-גוריוני נמצא בשפל המדרגה: ב-29 ביוני 1946, בניסיון לעצב ליישוב ולתנועה הציונית הנהגה פשרנית, הבריטים עוצרים חלק מן ההנהגה. הם מעלים תכנית שהיא ליקווידטורית לגבי מטרותיה העיקריות של הציונות. בין מדיניותו של נשיא התנועה הציונית, הפרופ' חיים וייצמן, לבין חלק מהנהלתה – בראשות דוד בן-גוריון – נבצעה פרץ לא רק ביחסים ובדיבורים, אלא גם בעשייה המדינית. הכרך מסתיים בשעה ששני המעגלים – הפנימי והחיצוני – נסגרים: בריטניה מוותרת על כוחה להכריע לבדה בגורלה של ארץ-ישראל, ואילו מן הקונגרס הציוני יצא בן-גוריון ובידו היכולת לעצב את מדיניותה, הנהגתה והליכותיה של התנועה הציונית.

פסיפס התעודות משתלב: בן-גוריון מדבר על ידיעות שקיבל בדבר כוונות הבריטים, וחומר מארכיון משרד החוץ הבריטי מדווח על ההמשך (כגון בעמ' 134, 140). לגבי מי שחי את התקופה ההיא, קטעי מידע שעמדו לרשותו משתלבים עתה זה בזה. ובתוך כל הפרפורים והאגזגים בולטת חתירתו הקווית של בן-גוריון לריבונות והערכתו החד-משמעית - עם כל אמונתו בסיכויי שלום עם הערבים - שצפויה התנגשות צבאית עם מדינות ערב (ומומחים רבים לא מיהרו להבחין בדבר), וכל שיקול כמעט כפוף להכנת הכוח לעמוד בהתנגשות זו.

עורך הכרך ליווה את הדברים במבוא כללי, במבואות לפרקים ובהערות מקיפות; לעולם דבריו מתועדים ומאירי עיניים.

את הציר המרכזי של הכרך הזה אפשר להגדיר בדברי בן-גוריון: 'במדיניותנו החיצונית נסתיים הפרק של מדיניות אנגלו-צנטרית' (עמ' 214), אף שלצדו באה התוספת האופיינית: 'אם כי אין כל הכרח של מדיניות אנטי-אנגלית דווקא, אם הכוח האנגלי יחדל לשמש משען ומבצע למדיניות אנטי-ציונית', ועם זה המסקנה החיונית: 'ויש להתחיל במדיניות של עצמאות יהודית ... בכל משמעויות המושג הזה'.

אם נדרש מכנה משותף לכל ויכוחי המרים של בן-גוריון - כלפי פנים וכלפי חוץ - בתקופה הנסקרת, הרי הוא כלול במשפט מסיים זה של מכתבו ללשכת מפא"י מאוקטובר 1946. כלפי חוץ היתה המערכה העיקרית על הכרה בעם היהודי בתור צד ריבוני לדיון בעתידה של ארץ-ישראל. כלפי פנים היתה המערכה - בכל נפתוליה - עם מי שלא הבין שנסתיימה תקופה, ובמובן עמוק יותר - אף עם מי שלא הפנים את הריבונות החדשה.

ויכוח מרכזי שעובר כחוט השני ברבים מעמודי הכרך - פרשת ההשתתפות בשיחות עם הבריטים במקביל לשיחות שלהם עם נציגים ערבים, במידה ידועה של דמיון לשיחות 1938. להזכיר: כמה מחברי ההנהלה הציונית היו אז במעצר בלטרון, ועוד שניים - ובן-גוריון בתוכם - לא יכלו לחזור לארץ (או אף לנסוע לבריטניה) שכן צווי מעצר היו תלויים להם מנגד. כאשר, בכל זאת, הגיש הד"ר נחום גולדמן לבריטים רשימת נציגים אפשרית, לא הבין את התנגדותו של בן-גוריון: הרי הוא, גולדמן, עמד על כך שבן-גוריון יהיה נציג; וכי ייתכן אחרת? אלא שבן-גוריון זעם לא רק על עצם המגע העקר עם הבריטים לדיון בהרכבת משלחת על בסיס הצעות אנטי-יהודיות; אף לא רק על השתלבות - ואפילו טכנית - בנסיון הבריטים להמליך על עם ישראל הנהגה 'מתונה' לטעמם; לא פחות מזה היה זעמו שמור לעצם הרעיון שמבקשים מהם אישור מי ייצג אומה ריבונית, לא שווה להם בכוחה, אבל שווה להם בזכותה.

אבל - כמו בסוגיות רבות במשנתו של בן-גוריון - אין לטעות בין תקיפות לקיצוניות: בתקיפות רבה הגן בן-גוריון על עמדות רחוקות מקיצוניות; הרי בסופו של דבר היה האיש סוציאלי-דמוקרט קלאסי, ודחף לפשרה אפשרית בתחום הציוני. גם דבקו במאבק אקטיבי היתה כפופה לשיקולים מדיניים ובטחוניים: אחדות החזית הציונית מזה, והצורך הפרגמטי בתקופה שקטה - כדי לאפשר הצטיידות חשאית של

'ההגנה' לקראת המלחמות שנכוננו לה - מזה. ואף במאבקו על מדינה יהודית לא נטעה לעשותה מטרה: בעיניו היתה אמצעי, מכשיר, למימוש הרעיון הציוני (עמ' 221).

לא קשה לגלות את עקבות החשיבה המרקסיסטית בדיאלקטיקה זו שבין מטרה לאמצעים. ומקל וחומר - לא היה בן-גוריון מוכן לקבל אידיאולוגיזציה של אמצעי לאמצעי, הגם שבזמן שנאבקים עליו הוא נראה כמטרה. במיטב המסורת הסוציאל-דמוקרטית הרוסית, לא היה בן-גוריון חף מהצדקות אידיאיות למטרות טקטיות. אבל בשעה שנראה לו שיש מי שמקבל אידיאולוגיזציה ממין זה בתור 'עיקרי תורה' שיש להם חיות מצד עצמם - מיהר לתקוף. גם בשעה שגלחם בתוקף על הגשמתה של חלוקת הארץ, לא היתה בעיניו עיקרון, אידיאה, אלא אמצעי של השגת האפשרי. עם מי שעשה את עצם החלוקה לדגל, לפועל יוצא של האידיאלים הציוניים (ולא של המציאות ואילווציה) - כפי שעשה חיים גרינברג - התווכח בתוקף, לא פחות מאשר עם מי שהתנגד לאותה מדינה שהיא בת השגה - פרי חלוקה - בשם המקסימליזם הטריטוריאלי (עמ' 259 ואילך). הדיאלקטיקה הבן-גוריונית באה לידי ביטוי אפילו במינוח, בזמן הוויכוח על המאבק: 'עלינו למצוא סינתזה, אם כי אינה קלה, בין שני הצרכים...' [ההדגשה שלי - א"א], שהם שימור הכוח מזה והתנגדות לממשל האנגלי מזה (עמ' 266). אורח חשיבה דומה אפשר למצוא בקטע שהוא מביא מדבריו ב-1934 - משנבחר בפעם הראשונה להנהלה הציונית - על היחס בין הנאמנות ה'פועלית' והייעוד הלאומי (עמ' 279). הדיאלקטיקה הועמדה כאן בשירות התכליתיות הפרגמטית, שהיא אמצעי להגשמת רעיון: 'אם ניווכח, שאי-שיתוף נוגד את האינטרסים שלנו, לא נקיים אותו. ננקוט בדרך זו, רק אם היא גורמת נזק לבריטניה'. ובהמשך הדברים: 'אין להתוות תכנית דוגמטית אלא קו כללי של מאבק, שינוהל בהתאם לנסיבות המתפתחות' (עמ' 127-128).

לא קשה, כמובן, לגלות במהלך הדברים מאפיינים אחרים באישיותו של בן-גוריון, כגון היכולת המופלאה להתעלם מן האינצידנטלי והטפל בחתירה אל העיקר: בוויכוח עם נחום גולדמן על מעמדה של הציונות בדעת הקהל האמריקנית, בקיץ 1946, אמר: 'עלינו להתבונן במגמות הכלליות ולא בגילויים שטחיים' (עמ' 105), והיה אופטימי הרבה מגולדמן. הוא הדין ביכולת הנדירה לראות סיכוי - לא אשליות! - ולצאת ללחום במקום שהכל נאחזים יאוש, כגון בדבריו לאהוד אבריאל אחרי ששמע ועיכל את הידיעה על השבת השחורה: 'עלינו להקים מדינה יהודית' (עמ' 60). אבל לעומת ראיית הסיכוי, לא נתפס לאופטימיות בדבר עמדת בריטניה. אפשר כמובן לפטור את שני הדברים כראייה 'ריאליסטית'; אבל, כמדומה, זה פתרון פשטני. היה בו צירוף מדהים של פסימיות בסיסית לגבי תגובות הזולת, עם אמונה בכוח להיאבק ולהשיג (מטעם זה, שלא כהערכתו של עורך הספר בעמ' 1 איני בטוח כלל שדוד בן-גוריון היה משולל כליל 'מזג פסימי').

אפילו בטקטיקה כפשוטה לא קשה להכיר מה שעשה בן-גוריון לימים, במדינה. וכך העורך מגדיר את האסטרטגיה הקואליציונית של בן-גוריון בשנת 1946: '... לצרף לקואליציה גם מפלגות ואישים שהסכימו אתו רק בחלק מהעניינים, ולהרכיבה

כך שבכל אחד משלושת הנושאים הגדולים יהיה הרוב אתו' (עמ' 40). דפים מרתקים אנו מוצאים לקראת סוף הכרך על מאבק הכוח הפוליטי שנסתיים בהעברת העצמה הממשית בהסתדרות הציונית לידי בן-גוריון. אחרי התפתלויות רבות בדיונים פנימיים, אחרי שהעתיר בדיונים אלו שבחים על וייצמן, דוד בן-גוריון מודיע בכתב ליו"ר הוועדה המתמדת של הקונגרס הציוני זלמן רובשוב-שזר: 'לא אהיה בהנהלה כשווייצמן משמש או ישמש נשיא' (עמ' 288), והוא הדין במפלגה. ואף על פי כן קשה לומר שיש במסמכים משום הבהרה סופית וברורה איך נעשה הדבר. אפשר רק להשתעשע בהשערה שאילו היה מדובר בזכרונות של ממש, היה אולי בעל הדברים אומר משהו חד-משמעי יותר על העברת הכוח הדרמטית שבאה בעקבות הכרזה זו. אבל אין נסיון העבר מצדיק תקווה תיאורטית ממין זה.

מגע בלתי-אמצעי עם העבר חושף לא אחת שורשים של כל מיני תופעות בימים מאוחרים יותר. לא אחת נשמעו אצלנו קובלנות על שנציגים בשיחות דיפלומטיות נוטים לא פעם - אולי שלא מדעת - לייפות דברים של בני שיחם, אם מתוך שהם חסים על כבוד עצמם ואם מטעמים רציונליים או נפשיים אחרים. נראה שאין כאן מנהג חדש. הנה אנו מוצאים (בעמ' 142) את הד"ר נחום גולדמן מדווח להנהלה הציונית שאחרי שהעיר לשר החוץ הבריטי, ארנסט בוויין, שאין להשוות את דוד בן-גוריון למופתי הפרו-נאצי, השיב השר שאינו משווה ורק מצביע על הקושי [להזמין לוועידה אחד בלי האחר]. ואילו דיווח בריטי על אותה פגישה עצמה מביא את דברי בוויין כך (בתרגום, וחבל שדווקא כאן לא הובא הנוסח המקורי): 'לא נוכל לעשות אבחנה דקה בעניין זה'. יש לי חשד מסוים בשאלה מה הביטוי האנגלי המתבקש כאן במקור; ואם יתאמת החשד ימצא הנוסח המקורי אף חריף עוד יותר מן התרגום, ופירושו 'לא נעסוק בדקדוקי עניות'. ולהלן (בעמ' 219) אנו מוצאים פירוש מוזר מאוד, בלשון המעטה, שאותו מדינאי יהודי עצמו מפרש את עמדת מלך סעודיה לגבי תמיכת ארצות-הברית בעלייה ובחלוקה.

* * *

משהו על העבודה העצומה שנעשתה בהבאת החומר המרתק הזה לדפוס. לא אחת המבואות תורמים יותר מרקע היסטורי. יש לא מעט גילויים של בוננות מחודדת, כגון ההערה (בעמ' 189) על הפרדוקס של גודל סמכותו של בן-גוריון לעומת מספר הפעמים הרב שנשאר במיעוט.

בתיאור המאבק המתנהל בין הקו הווייצמני והקו הבן-גוריוני, פרופ' אביזוהר משיט את הקורא בין סקילה של מיעוט דמותם של חילוקי הדעות לכאריבדיס של ראיית עמדותיהם כמשני עברי תהום. שני העיוותים, כמדומה, הם פרי מוטיבציות חוץ-היסטוריות: שכתוב פוליטי של 'הפורשים', המבקשים לטשטש הבדלים בין 'מחתרות' (כלומר בין 'הפורשים' ל'הגנה'), ושכתוב קוואזי-אובייקטיבי של ההיסטוריונים 'הרוויזיוניסטים' (במשמעות החדשה), שמכסים בסיסמת ראנקה - *es eigentlich gewesen ist* - על מערומי תפיסתם ה'פוסט'-ציונית. בייחוד חשובה הדחייה המנומקת שאביזוהר דוחה את עמדת אנשי 'הרוויזיה

ההיסטורית' שלא היו חילוקי דעות של אמת בין דוד בן-גוריון לבין הפרופ' חיים וייצמן, אלא רק 'תחרות אישית' על כוח בלבד. ובהמשך הוא מנתח ניתוח חריף את ההבדל בגישותיהם של שני האישים לפעולה המדינית (עמ' 12). היה היגיון רב בעמדתו של וייצמן, ממש כשם שהיתה עקיבות הגיונית בעמדת הקצה האחר בוויכוח: 'התנועה לאחדות העבודה'. אבל מול הלוגיקה של וייצמן - ואחדות העבודה של אז מן הצד השני - עמדה הדיאלקטיקה של בן-גוריון: ראיית המאבק והפעולה המדינית בתור שני צדדים של מטבע אחד.

דווקא מתוך ראייה זו קשה במקצת לקבל את ההצגה שהוצג (בעמ' 12-13) עניין מִשְׁלֵל 'הכפור החם' בנאומו של חיים וייצמן בגנות תפיסתו של בן-גוריון (בשימוש הלשון שלנו המלה 'כפור' פירושה הן קור עז והן שכבה קפואה על משטח חלק; משמע הביטוי במקור הוא קור עז בלבד); בגלל כפל המשמעות של המלה 'כפור' בעברית שלנו, כדאי להביא כאן את המקור ביידיש: 'א ווארעמער פראָסט'. אביזוהר רואה במשל הזה עיוות תפיסתו של בן-גוריון, מכיוון שלא דגל בהקפאת המאבק ממש וכו'. חיים וייצמן נזקק אמנם לגוזמה של קריקטורה, אבל לא דיבר בעצם - מילולית - על 'הקפאת' המאבק. הוא הציג, בפשטות, סתירה לוגית. לא למשמעות המילולית של 'משל הכפור' היתה כוונתו: הוא רק אמר שהמשך הדיאלוג עם הבריטים אינו מתיישב עם לחימה אקטיבית - ואפילו מבוקרת - בהם. אין צורך בהסקמה להערכתו השלילית בדבר עצם הצורך במאבק כדי לראות את ההיגיון שבניתוחו זה.

גם אין צורך בהגנת ייתר על דוד בן-גוריון, כפי שנעשה (בעמ' 90 הערה 13), כדי לתרץ שקרים בוטים שלו בענייני פעילות מחתרתית של התנועה הציונית, במסיבת עיתונאים לאחר השבת השחורה ('היתממות כזו ... נועדה להבהיר לבני שיחו, שהעניין הוא חשאי בעיניו, ולא יוציאו מפיו דבר בקשר אליו'). אין בן-גוריון זקוק להגנה זו בתנאים של פעילות מחתרתית.

אולי ראוי להזכיר בהקשר זה דברים ששמעתי לימים מפי דוד בן-גוריון במזכירות מפא"י בעיצומו של פולמוס הפרשה, במחצית שנות השישים. אהרון ידלין התווכח עמו על הסיסמה 'האמת מעל לכל', ושאל אם באמת זו אמת מידה של מדינאות מעשית. בתשובתו הסכים בן-גוריון שלא תמיד יד האמת גוברת, אבל 'מתי אין האמת מעל לכל? כשמולה עומד משהו שגם הוא מעל לכל' - כגון קיום העם. באין תנאי זה עליונות האמת במקומה עומדת. דומה שבמקרה שלפנינו נתקיים התנאי.

כמה הערות בעניינים חיצוניים וטכניים. ראשית - על השם 'זכרונות'; בדברי הפתיחה (עמ' ח') אנו קוראים בין השאר: '... ותעודות הכרך הן ברובן הגדול רישומי קצרנים וכותבי פרוטוקולים. חלק אחר, אמנם קטן אבל חשוב, נלקח מעדויות בכתב ובעל-פה של עוזריו ועמיתיו [של בן-גוריון] ...' [ההדגשה שלי - א"א]. גלוי וידוע שהשם 'זכרונות' על אסופת היסטוריות אלו נעוץ בנסיבות היסטוריות הקשורות במה שעשה דוד בן-גוריון עצמו בחומר שפרסם בעצמו, ולא מעט מזה היה בגדר 'קולאז'. ואף על פי כן יש הבדל: לא לחינם הוזכר כאן משל הקולאז: משעה שהחליט היוצר שצירוף זה וזה של יסודות מן המוכן הוא הרצוי לו -

עשה מעשה יצירה חדש. משחתם את שמו מותר לו לכנותם בשם 'זכרונותיו', ואחריותם עליו. מה שאין כן אם עשו זאת אחרים תחתיו. אוֹיֹאוּ אין אחריותו על הדברים אפילו במסירת הקולמוס. לדעתי אין הרצון לקיים את בקשתו של דוד בן־גוריון להמשיך במפעלו מתמלא על־ידי שימור השם דווקא. אין כאן שום זכרונות, אף לא מן העיזבון. כאן האחריות בטבע הדברים על העורכים, ואי־אפשר אפוא 'להחתיים' עליהם את דוד בן־גוריון לאחר מיתתו. חובה להמשיך במפעל, אבל בכל זאת אולי כדאי להרהר בשינוי השם.

עניין אחר - ציטוטים בהערות ניתנים בתרגום עברי (טוב), על־פי־דוב בלי לשון המקור. הקורא שרוצה ליצור לעצמו תמונה מדויקת יותר אינו יכול לעשות כן, מכיוון שהדברים מובאים לאו דווקא מתוך ספרים שעומדים לרשות דורשיהם בספריות רגילות.

לדוגמה (עמ' 21-22) - שתי התבטאויות של בוין בתקופה קריטית, התבטאויות שלפחות הח"מ 'מת' לדעת את נוסחן המדויק. הערה 52 שולחת את הקורא אל מסמכי הקבינט הבריטי; הערה 55 מפנה אותו למסמכי משרד החוץ הבריטי. כדאי להיות נדיב קצת יותר בציטוט בלשון המקור.

עוד כמה דברים כדאי לתקן בהדפסה הבאה, ובימי המחשב אין הדבר נורא כל־כך:

בהערה על 'סטרומה' (עמ' 65, הערה 1) לא הובא בחשבון המידע החדש, שצוללת סובייטית היא שטיבעה את הספינה.

בעמ' 95, הערה 26 יש לתקן: הלח"י, בהיפרדו מעל האצ"ל, לא קרא לעצמו 'הארגון הצבאי הלאומי בארץ־ישראל' (זה היה שמו של האצ"ל עצמו) אלא 'הארגון הצבאי הלאומי בישראל'.

למיטב זכרוני, אין האותיות CID ראשי התיבות של Civil Intelligence Department (עמ' 90 הערה 11), אלא של Criminal Investigation Department, כלומר מחלקת החקירות - הבולשת - של משטרת שלטונות המנדט. נכון שמנגנון זה עסק גם במודיעין פוליטי בשליחות השלטון.

היגוי שמו של אניירין Bevan אינו ביוואן (עמ' 54 וחזור ב'מפתח אישים' עמ' 409) אלא בֶּוּוּן.

אין לקרוא למר משה שפירא בשנות הארבעים בשם חיים. שם זה נוסף לו בשנות החמישים, אחרי שיצא בשלום מהתפוצצות הרימון שהושלך בכנסת. וגם אז היה שמו 'חיים משה' ולא 'משה חיים' (עמ' 128 וכן 136, ובמפתח האישים עמ' 433).

במקום אחד (עמ' 10) יש טעות דפוס מרגיזה: במקום 'ההיררכית למאבק' צ"ל כנראה 'ההיערכות למאבק'. לא קל לפענח את משמעות המשפט כפי שנדפס. הגהה לקויה יש גם בעמ' 7, הערה 17: associats; בעמ' 76, הערה 4: 'ופד' - המפלגה במצרים; בעמ' 333: modos (Sic!) vivendi ועוד.

ראוי להימנע גם משימושי לשון פגומים כגון (עמ' 21 הערה 50) 'כשלוננו של בוין למצוא ... חבל ארץ', תרגום כצורתו מן הניב האנגלי failure to find etc.; 'הפעם היה זה בוין שביקש לבדוק ...' וכו' (עמ' 25) במקום 'בוין הוא שביקש' (וכיו"ב

ארי אבנר

בעמ' 107, הערה 1; 'אי לכך' (עמ' 27); 'ברי סמכא' (עמ' 43, הערה 135); 'כפוסח
על שני (כך!) הסעיפים' (עמ' 57) ועוד.